

Józsa Attila

Benedictio pontificalis sollemnis

Az ünnepélyes főpapi áldás*

Célunk a benedikcionále liturgikus könyv-típusába foglalt műfaj: az ünnepélyes főpapi áldás fogalmának, liturgikus szerepének megvilágítása, az Esztergomi benedikcionále nevű, XI. századi magyarországi forrás kutatásához kapcsolódva. Az ünnepélyes püspöki áldással a közelmúltban Solymos Szilveszter foglalkozott: közreadta a Pannonhalmi Kódex benedikcionáléjának anyagát hasonló formában, latin szövegkiadással és magyar fordítással kiegészítve, és összefoglalta a főpapi áldás történetét.¹

Józsa Attila (Galánta) római katolikus pap, galántai esperes-plébános, a pozsonyi papi szeminarium liturgiatanára.

Benedictiones episcopales sollemnes — ünnepélyes püspöki áldások

Az ünnepélyes püspöki áldások — *benedictiones episcopales / pontificales sollemnes* alatt a latin rítusok összefüggésében egy sajátos liturgikus imádságtípus és cselekmény értendő. Szokás főpapi vagy püspöki hármasáldásnak is nevezni: ez a kifejezés pontosító és megkülönböztető jelleggel bír más áldásformulákhoz képest. *Benedictio populi*-nak is nevezik, mert ez egyértelműen személyekre, a gyülekezetre mondott áldás egy olyan korban, amikor a mise végi záróáldás még megközelítőleg sem általános, és ahol megvan, ott is viszonylag hangsúlytalan eleme a szertartásnak.

A püspöki hármasáldás őszösvetségi mintája a Szentírásban a Nm 6,22–26 versekben található szakasz, az ún. ároni áldás. Az Újszövetség apostoli leveleiben is található óhajtó modalitású áldó fohászok és formulák (1Th 3,12; E 3,16; R 15,13): ezek és más, hasonló szentírási helyek ihlették a *benedictio populi* kifejlődését az istentiszteletben. Elsősorban a gall és hispániai liturgia forrásaiból, de az észak-afrikai latin liturgiáról fennmaradt töredékekből is ismert ez a népek szülő ünnepélyes püspöki áldástípus. Igazán sajátossá a misében elfoglalt helye teszi: az áldozás előtt, a Miatyánk után osztotta ünnepélyesen a főpapi celebráns.²

* A tanulmány az OTKA 78680 Középkori pontifikálék Magyarországon — Medieval Pontificals in Hungary kutatási program keretében íródott.

¹ A kódex egy evangélistárium, valamint az 1516-ban készült benedikcionále és professzionále kolligátuma. SOLYMOS Szilveszter: *A Pannonhalmi Kódex (I–III)*. (Pannonhalmi Szent Gellért Kollégium Könyvei 10) Szent Gellért Kollégium, Pannonhalma 2001. 101–229.

² Egy ilyen cselekmény meglétét tanúsítja Szent Ágoston (+430) az észak-afrikai latin liturgiában, Arles-i Caesariustól (+542), valamint galliai zsinatok dokumentumaiból is kimutatható a megléte,

A gallikán rítusú mise ordója szervesen magában foglalja a *benedictio populi* cselekményét, imádságát, amint ezt a gall liturgia korai forrásai tanúsítják.³ (Az Úr imádsága, a *Pater noster* után következik a szentáldozásra felkészítő püspöki áldás.) A püspökök hosszabb és több (1, 3, 6, 7) kérésből álló formulákat is használtak, az áldozópapok részére a misének ezen a pontján egymondatos, rövid formula szerepel. A gallikán rítus területéről a püspöki áldások legrégebbi forrása a *Missale gallicanum vetus*, amely a VIII. század közepéről származik.⁴ A keresztség szertartását, valamint a húsvét vasárnapjának és nyolcadának miséit tartalmazza, ezekhez négy *benedictio episcopalis* tartozik, a kérések száma változó.⁵ A *Missale Gothicum* a VIII. századból már nagyszámú formulával rendelkezik az egész egyházi évre vonatkozóan. A gallikán liturgia áldásaiból fokozatosan gyűjtemények szerveződtek, amelyek közül megemlítenünk az ún. Freisingi benedikcionáléhoz tartozók a IX. századból.⁶

A hispániai latin rítus miseordójában is szerves helye van a püspöki áldásnak.⁷ A *Credo* imádságára itt, az átváltoztatás utáni szakaszban kerül sor, és a kenyértörés cselekményét előzi meg. A *Credo* szövege után a celebráns megtöri a szentostyát, részeit az előírt módon elrendezi a paténán, megtisztítja az ujjait, letakarja a kelyhet, következik a *Memento pro vivis*, az élőkért mondott megemlékezés, majd az ünnepnek megfelelő, változó szöveggel vezet be a Miatyánkot. A Miatyánk minden egyes kérésére *Amen* a felelet, a végén a *Sed libera nos a malo* kéréssel kapcsolódik be a nép. A Miatyánk után a celebráns elénekli a *Liberati* kezdetű imádságot, majd csendesén elvégzi a *Sancta sanctis et coniunctio* kezdetű imát, és egyesíti a szentostya-partikulát a szent vérrrel, betakarja a kelyhet, majd következik az ünnepélyes áldás. Ha nincs jelen diakonus,

pl. az agde-i (506, 47. kánon), orléans-i (511, kánon 26), és egy másik orléans-i zsinaton (538, kánon 32). Sevillai Isidorus (+636) és hispániai zsinatok tanúsítják a hispán liturgia területéről, pl. IV. toledói zsinat (633, 18. kánon). Bővebben ismerteti ezeket a tanúságokat: Matthieu SMYTH: *Ante altaria. Le rites antiques de la messe dominicale en Gaule, en Espagne et en Italie du Nord*. Cerf, Paris 2007. 138–141.

³ *Oratio vero dominica pro hoc ibidem ponitur, ut omnis oratio nostra in dominica oratione claudatur. Benedictionem vero populi sacerdotibus fundere Dominus per Moysen mandavit, dicens: Loquere ad Aaron et ad filios eius: Sic benedicetis populo meo: Benedicat tibi dominus et custodiat te, et cetera, quae sequuntur. Aaron igitur locum episcopi, filii eius locum presbyteri portaverunt, ambobus igitur mandavit Dominus benedicere populum, sed tamen propter servandum honorem pontificis sacri instituerunt canones, ut longiorem benedictionem episcopus proferret, breviorum vero presbyter funderet, dicens: Pax, fides et caritas et communicatio corporis et sanguinis Domini nostri, Iesu Christi sit semper vobiscum. ... Pro hoc ergo ante communionem benedictio traditur, ut in vas benedictum benedictionis mysterium ingrediatur.*

Vö. E. C. RATCLIFF (ed.): *Expositio antiquae liturgiae Gallicanae*. Henry Bradshaw Society, London 1971. 15–16; *Missale Gothicum*, PL 72, 225–318. A *benedictio populi*, i.m. 225–226.

⁴ *Missale Gallicanum vetus*, PL 72, 339–382.

⁵ Missa in Vigilia paschae: 5 kérés + Quod ipse; In die sancto Paschae: 1 kérés + Quod ipse; Missa paschalis: 3 kérés + Quod ipse; húsvét hetében: 3 kérés + Quod ipse.

⁶ München, Bayerische Staatsbibliothek MS. Clm 6430 (Freising 230).

⁷ *Missale mixtum*, PL 85, 522–569. Az ordo missae lelőhelye: 563–565. — Az ordo missae az első adventi misénél is föllelhető vö. 111–120.

fennhangon énekl: *Humiliate vos ad benedictionem / Humiliate vos benedictioni*.⁸ Ha van jelen diakonus is, ő mondja a *Humiliate* felszólítást. Ezt követi a *benedictio*, az áldás, amely leggyakrabban hármásáldás, és mindig a következő mondat (konklúzióval) zárul:

V. *Quod ipse praestare dignetur: per misericordiam tuam, Deus noster, qui es benedictus, et vivis, et omnia regis in saecula saeculorum.*

R. *Amen. V. Dominus sit semper vobiscum. R. Et cum spiritu tuo.*

Ezután következik az előírt rubrikák szerint a pap áldozása.

A hispániai liturgia egyik zsolozsmaforrása⁹ arról tanúskodik, hogy a püspöki áldások a laudes és vesperás anyagába is beilleszkednek, mégpedig a szertartás végén kapnak helyet.

A római rítus legkorábbi forrásai nem jelzik ennek az imádságtípusnak, a püspöki hármásáldásnak a meglétét és gyakorlatát.¹⁰ Ami leginkább hasonlít hozzá, az az *oratio super populum* gyakorlata, ennek liturgikus helye azonban az áldozás utáni könyörgés után, a mise elbocsátása előtt volt, és —legalábbis az általánossá vált, gregorián típusú misében— a böjti idő köznapjaira volt csak jellemző. A VIII. századtól kezdve a püspök által a Miatyánk után adott áldások azonban a frankok romanizált szerkönyveiben is megjelentek, amint azt az ún. frank gelazián¹¹ kéziratok tanúsítják: így a *Sacramentarium Gellonense* (790 körül)¹² vagy az angoulemi szakramentárium (800 körül)¹³. Ezek egy újabb, bővített gall benedikcionálét tartalmaznak a korai és rövidebb gallikán benedikcionáléhoz képest.¹⁴

⁸ Érdemes megemlíteni a *Humiliate* felszólítás meglétét a bizánci rítusban az áldozás előtt: vö. *Hieratikon*. Róma 1950. 141. Pap: Békesség mindnyájatokkal. Kar: És a te lelkeddel. Diakonus: Fejeteiket hajtsátok meg az Úrnak. Kar: Néked Uram.

⁹ *Breviarium Gothicum*, PL 86.

¹⁰ Az *Ordines Romani* korai darabjai utalást sem tartalmaznak a Miatyánk után adandó ünnepélyes áldásra, sem az *Ite missa est* elbocsátást követő áldásra. A római-frank liturgiát képviselő, Andrieu számozása szerinti *Ordo X*-ben található először az ünnepélyes püspöki áldás említése: Vö. Michel ANDRIEU: *Les ordines Romani du haut moyen-âge*. I–V. (Spicilegium Sacrum Lovaniense 11, 23, 24, 28, 29) Louvain 1931–61. Az *Ordo X* vonatkozó helye: II. 361. Nr. 54.

¹¹ A római miseliturgia legkorábbi forrásai a gelazián szakramentáriumok (*Sacramentarium Gelasianum*), amelyek a Róma-városi titulusok „plébániai” gyakorlatát képviselik, sok kiegészítéssel. Megkülönböztetjük a tisztán római „ógelazián” és a gallikán elemekkel keveredő „frank gelazián” típust. A gelazián szakramentáriumokkal párhuzamosak voltak, bár fennmaradt példányaik szintjén későbbiek a gregorián szakramentáriumok (*Sacramentarium Gregorianum*), amelyek a pápai bazilikák valamivel mértéktartóbb, rövidebb szerkönyvei. Ezek egyik változatát küldte el I. Adorján pápa Nagy Károly udvarába, ez vált *Hadrianum* néven a karoling mintaliturgia alapjává. Hamarosan szükségesnek bizonyult javítását és kiegészítését Aniane-i Szent Benedek végezte el.

¹² A. DUMAS: *Liber Sacramentorum Gellonensis. Textus*. (Corpus Christianorum, Series Latina 159) Brepols, Turnhout 1981.

¹³ Patrick SAINT-ROCH: *Liber sacramentorum Engolismensis, (MS.B.N.Lat. 816) Le sacramentaire Gélisien d'Angoulême*. (Corpus Christianorum, Series Latina 159/C) Brepols, Turnhout 1987.

¹⁴ DUMAS: *Liber Sacramentorum Gellonensis*. XVIII–XX.

A Sacramentarium Gregorianum Hadrianum-változatához Aniane-i Szent Benedek készített 810–815 között *Supplementum*-ot, s ez a függelék is tartalmaz egy hispániai eredetű benedikciógyűjteményt,¹⁵ amely összesen 53 formulából áll. A *Supplementum* első szakaszában prefációk és püspöki áldások gyűjteménye található. Deshusses álláspontja szerint a püspöki áldások —egy kivételével— a hispániai liturgia forrásaiból származnak.¹⁶

Elmondható tehát, hogy a frank-római liturgia a VIII. századtól befogadta a gall és hispániai liturgiából az áldozás előtt adandó ünnepélyes püspöki áldás gyakorlatát. A IX–XI. század frank-római rítusú forrásaiban föllelhető különbségek, ami a benedikciók számát, szövegét és az áldásgyűjtemények összeállítását illeti, arra utalnak, hogy ez a recepció nem volt egységes, ezért a liturgiaalakító tevékenység eredményeként különböző szövegahagyományokkal kell számolnunk. Az áldásgyűjtemények különbözőségének sokféle oka lehet:¹⁷

a) Némely forrás egyszerűen csak változtatás nélkül átveszi más forrás tételeit.

b) Némely forrás szerkesztői tudatosan kombinálhatják két vagy több kollekciónak anyagát. Az így keletkező kollekciónak egy-egy ünnepnapra több szövegváltozatot is közölhet.

c) Tudatos szerkesztői válogatás gyümölcseként a liturgikus könyvek szerkesztői olykor ki is hagyhatják az eredeti egy-egy tételét, vagy a felmerülő helyi igények alapján hozzá is tehetnek egy-egy tételt, vagy az eredeti gyűjtemény valamely tételét mással helyettesíthetik. Itt megemlítenedők a véletlen kihagyásból, esetleg tételek téves elhelyezéséből adódó újdonságok; ez utóbbi esetek mögött nyilván nem húzódik tudatos szerkesztői szándék.

Meg kell említenünk az új tételek keletkezésének lehetőségét is. Új áldások keletkezhetnek önálló alkotói munkából, de akár egy eddigi tétel kétfelé osztásából, vagy éppen két önálló tétel egybekapcsolásából. Előfordulhat, hogy egy tételt más ünnephez kapcsolódóan kezdenek használni, vagyis a gyűjteményen belül áthelyezik, de egyazon áldás akár több ünnepnapon is előfordulhat.

A benedikciók szövegcsaládjainak feltárása a liturgiatudományban elkezdett, de még nem lezárt folyamat, mert nagyon sok forrás adatai hiányoznak még az eddig legteljesebb összkidadás, a *Corpus Benedictionum Pontificalium* anyagából.¹⁸

¹⁵ Benedictiones episcopales Nr. 1738–1789, in Jean DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits. Édition comparative.* I–III. (Spicilegium Friburgense 16, 24, 28) Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1988–1992. I. *Le sacramentaire. Le supplément d'Aniane.* (Spicilegium Friburgense 16.) Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1992³. 576–598.

¹⁶ DESHUSSES: *Le sacramentaires grégorien.* I. 68–69.

¹⁷ Jean DESHUSSES: „Le bénédictionnaire gallican du VIIIe siècle”, *Ephemerides Liturgicae* LXXVII (1963/III) 168–191.

¹⁸ Edmond MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium.* (CCHSL 162 A–C) Brepols, Turnholt 1971–1979. Moeller korpusza hatalmas anyaga ellenére természetesen kiegészítésre szorul, főleg a kelet-európai forrásanyag tekintetében. Pl. az Esztergomi benedikcionálét felsorolja a források között, de anyagát nem dolgozza be a korpuszba.

A szöveghagyományok és szövegcsaládok témája további kutatás tárgyát képezi majd.¹⁹

Az ünnepélyes hármassáldás a római rítusban a püspöknek fenntartott áldás. Ez az oka annak, hogy ez az imatípus elsősorban a főpapi liturgia forrásaiban van jelen. A középkor római rítusának különböző területi hagyományaiban is föllelhetők a püspöki hármassáldások szövegei, így a magyarországi liturgia ránk maradt, viszonylag csekély számú forrásában is. Kiemelkedő e tekintetben az ún. Esztergomi benedikcionále (XI. század vége).²⁰ A XIV. századra keltezhető Veszprémi pontifikáléban és a XV. század végéről származó Pruisz János-féle pontifikáléban is szerepelnek ünnepélyes püspöki áldások,²¹ illetve a XVI. század elejéről az ún. Pannonhalmi kódex is tartalmaz benedikcionálét.²² További forrásokban is felbukkannak benedikciók, mint a XI. századi ún. Hartvik-agenda anyagában, a zsinattartás ordójához²³ vagy a bérmláshoz kapcsolódóan.

Az ünnepélyes püspöki áldás a *Sacramentarium Gregorianum Supplementum*-a szerint így történt. A *Pater noster* után diákonusi felszólítás következett: *Humiliate capita vestra in benedictionem*. Az áldó mondatokra, a hármassáldásra *Amen*-nel feleltek. Majd a V. *Quod ipse praestare dignetur cuius regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum*. R. *Amen*. konklúziós formula következett, mely a főtebb már idézett, ólatin konklúziót kissé átfogalmazva nevezte meg az áldás végső forrását, az örökkévaló Istent. A püspök a Szentháromság-Egyisten nevében adott áldást a kereszt jelével: *Benedictio Dei Patris + et Filii + et Spiritus Sancti + et pax Domini /pax eius/ sit semper vobiscum*. További szövegvariánsokkal is számolni kell: pl. *Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendet super vos et maneat semper*.

A püspöki hármassáldás ceremóniáját az érett középkorban részletesen ismerteti Durandus pontifikáléja.²⁴ Beszámolójának éppen ez a rubrikális részletesség az értéke. Durandus leírásából egyértelmű, hogy a *Pater noster* után a püspök elvégzi a *Libera* imádságot és a kenyértörést egészen a *per omnia saecula saeculorum*. R. *Amen* aklamációig. Miután a megtört szentostya részeit óvatosan elhelyezte a paténán és letakarta, felveszi a mitrát. A diákonus a püspök pásztorbotját kezében tartva pedig a nép felé fordulva énekl: *Humiliate*

¹⁹ A szövegcsaládok kutatásához előremutató írás: TÖRÖK József: „Az esztergomi Benedictionale”, in BEKE Margit: *Kezds és újrakezés. A Szent Adalbert-székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. (Strigonium antiquum 2.) Budapest 1993. 69–72.

²⁰ Az Esztergomi benedikcionále szakirodalmáról: SZENDREI Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Balassi Kiadó, Budapest 2005. 47–54.

²¹ Előzetes tájékozódáshoz: RADÓ Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

²² SOLYMOS Szilveszter: *A Pannonhalmi Kódex (I-III)*. 101–229.

²³ FÖLDVÁRY Miklós István: *A zsinattartás rendje a Hartvik-Agendában* (kézirat). 23–26.

²⁴ Michel ANDRIEU: *Le Pontifical de Guillaume Durand* (Studi e Testi 88). Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1941. 653–656.

vos ad benedictionem. R. Deo gratias. Ezután a főpap fején a mitrával az oltárközépen a nép felé fordul. A jobbján álló asszisztens és a balján a diákonus bal kezében a pásztorbotot tartva mélyen meghajolnak, hátukkal az oltár felé, a szubdiákonus állva az áldások nyitott könyvét (*liber benedictionum*) tartja a püspök előtt. A püspök a magasba tárja karját az áldásra, könyökét a két meghajló asszisztens vállára helyezi, és közepes hangon (*mediocri voce*) adja a megfelelő áldást. Amikor ahhoz a szakaszhoz ér, amelyben a szentháromságos formulával áldást ad (*Et benedictio Dei*), a szubdiákonus letérdel, nehogy eltakarja püspököt a nép szeme elől. A püspök három keresztet rajzol déli, nyugati és északi irányban az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevének kiejtésekor. A *descendat super vos et maneat semper* szavaknál kezét összeteszi, majd visszafordul az oltárhoz. Leteszi a mitrát, kitakarja a kelyhet, tiszteletet ad az Úr testének, a paténát a partikulákkal az oltárra helyezi, ahol korábban volt, a szentostya partikuláival háromszor keresztet rajzol a kehely felett, és folytatja a misét: *Pax eius*. Ezután a *Commixtio* szertartása és imája következik. Durandus jelzi, hogy ez a típusú püspöki áldás nem volt gyakorlat a római egyházban: korábban csak a mise végi, egyszerű áldásformulát ismerték. Jelzi azt is, hogy ha a Miatyánk után ünnepélyes áldás van, már nem szükséges a mise végén újabb áldást adni. Durandus a nagyobb ünnepekre (*in maioribus sollempnitatibus*) ismer olyan változatot is, amelyben az előénekesek (*regentes chori*) egy rövid akklamációval kéri fel a főpapot az áldásra (*Princeps ecclesiae, pastor ovilis, tu nos benedicere digneris. Diaconus: Cum mansuetudine et caritate. Humiliate vos ad benedictionem. Chorus: Humili voce clamantes atque dicentes: Deo gratias.*) Ezt követi a püspöki hármásáldás. Ezt a formát trópussal bevezetett ünnepélyes áldásnak nevezhetjük.

Összefoglalás

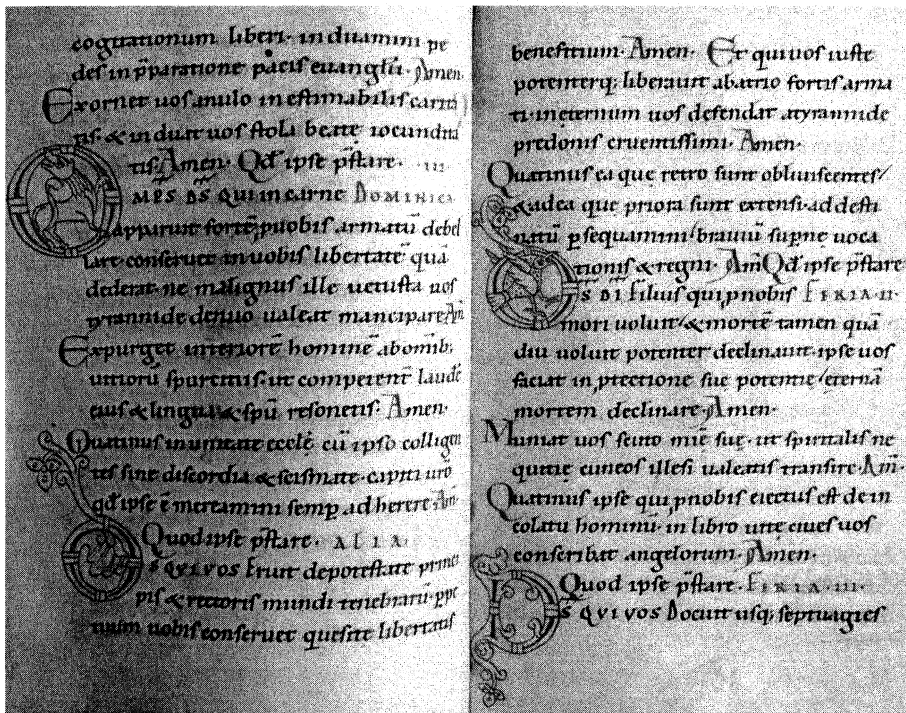
Összefoglalva elmondható, hogy az ünnepélyes püspöki áldás folytatja Krisztus áldó tevékenységét az Egyház életében. Ószövetségi előképe és mintája az ároni áldás. A püspöki hármásáldás alapszerkezete, liturgikus szerepe és a misében elfoglalt helyzete a gall, a hispániai és a római rítusban is hasonló. A misében a *Pater noster* után, az áldozás előtt kap helyet. A cselekmény alapszerkezete a következő:

1. Diákonusi felszólítás a hívekhez az áldás megfelelő vételére: *Humiliate vos*
2. Az áldás, szövege, *Amen* feleletekkel.
3. Konklúzió hivatkozás az örökkévaló Istenre: *Quod ipse praestare...*
4. Szentháromságos áldás-formula: *Benedictio Dei...*

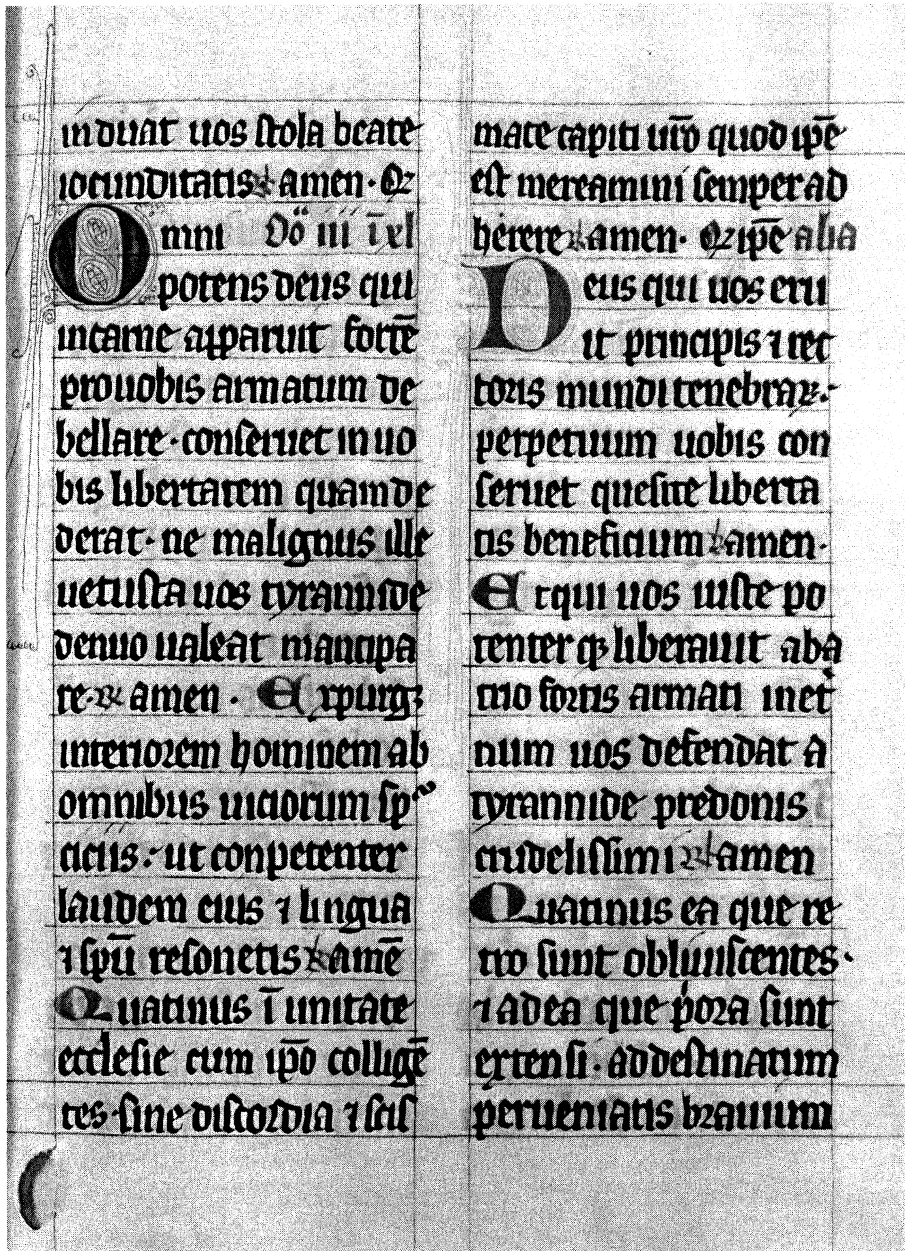
A szövegeket tekintve elmondható, hogy az egyes latin rítusok különböző szövegváltozatokat és imádsággyűjteményeket használtak.

A gall és hispániai gyűjtemények alapján és mellett a frank-római rítus korai szakaszának különféle összeállításai jöttek létre. Az áldás szerepét illetően

különböző elképzelések léteznek: általános vélemény szerint az áldozásra felkészítő áldást látják ebben a műfajban, amely az ima erejével még jobban felkészít a Szentség befogadására. Az ünnepélyes püspöki áldások szövegeinek nagy része az ünnepelt misztériummal vagy a felolvasott szentírási szakaszokkal van szoros egységben, nem ritkaság a szentek életrajzával való összefüggés sem, egy kisebb részük pedig a szentáldozás cselekményéhez kötődik. Mint a római rítus euchológiájának viszonylag későn befogadott eleme ez az imatípus szövegét és készletét tekintve nagyobb változatosságot mutat a középkori szerkönyvekben, szemben pl. a könyörgésekkel nem a teljesen szilárd és az ókor óta szinte változatlan klasszikus római euchológiai réteghez tartozik. Alkotóeleme a római rítus középkori változatainak és a liturgiában bőven alkalmazott áldások sajátos és figyelemreméltó kategóriája.

Nagyböjti hármásáldások a Benedictionale Strigoniense-ből
(XI. század, Zágráb, Knjižnica Metropolitana MR 89).
Földváry Miklós István főlvétele.

Nagyböjti hármasszöveg egy braunschweigi benedikcionáléból
 (XIV. század, Wolfenbüttel, Landesarchiv-Staatsarchiv VII Hs B 213),
 a Benedictionale Strigoniense legközelebbi fönmaradt rokonából.